

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١٠٤٩٠٩

دانشکده‌ی ادبیات و علوم انسانی

پایان‌نامه

برای دریافت درجه‌ی کارشناسی ارشد در رشته‌ی
زبان و ادبیات عربی

عنوان

موسیقی تکرار در خطبه‌های نهج‌البلاغه

استاد راهنما

دکتر مرتضی قائمی

استاد مشاور

دکتر فرامرز میرزایی

پژوهشگر

مصطفی طاعتی غفور

۱۳۸۶ / ۱۲ / ۱ - ۵

۱۰۴۹۰۹

پاییز ۱۳۸۶

کتابخانه تخصصی زبان و ادبیات عربی

همه امتیازهای این پایان نامه به دانشگاه بوعلی سینا تعلق دارد. در صورت استفاده از تمام یا بخشی از مطالب پایان نامه در مجلات، کنفرانس‌ها و یا سخنرانی‌ها، باید نام دانشگاه بوعلی سینا (یا استاد یا اساتید راهنمای پایان نامه) و نام دانشجو با ذکر ماخذ و ضمن کسب مجوز کتبی از دفتر تحصیلات تکمیلی دانشگاه ثبت شود. در غیر این صورت مورد پیگرد قانونی قرار خواهد گرفت.

دانشگاه بوعلی سینا
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
مدیریت تحصیلات تکمیلی

با یاری خداوند بزرگ، جلسه دفاع از پایان‌نامه‌ی آقای **مصطفی طاعنی غفور** به شماره دانشجویی ۸۴۳۳۲۷۷۰۰۴ در رشته **زبان و ادبیات عربی** دوره‌ی کارشناسی ارشد تاریخ ۱۴/۸/۸۶ ساعت ۱۲:۳۰-۱۰:۳۰ در سالن کنفرانس دانشکده‌ی ادبیات و علوم انسانی دانشگاه بوعلی سینا همدان برگزار شد.

این پایان‌نامه با عنوان:

موسیقی تکرار در خطبه‌های نهج البلاغه

مورد تأیید هیات داوران قرار گرفت و با نمره ۱۷ و درجه‌ی بسیار خوب به تصویب رسید.

داوران:

استاد راهنما

استاد مشاور

استاد داور داخلی

استاد داور خارجی

مدیر تحصیلات تکمیلی دانشکده

دکتر مرتضی قائمی

دکتر فرامرز میرزایی

دکتر زهرا افضلی

دکتر جهانگیر امیری

دکتر زهرا افضلی

۱۳۸۶/۱۲/۱-۵

سپاس

سپاس و ستایش خداوندی حکیمی را سزد که انسان را آفرید و او را با تعلیم بیان و فضیلت خرد و مزیت نطق بر دیگر موجودات فضیلت و برتری بخشید. سپاس خداوندی را سزاست که وصفها از حقیقت شناسایی او مانده‌اند و عظمت و بزرگی او خردها را از درک کردنش بازداشته است.

ای سزاوار ثنای خویش و ای شکر کننده‌ی عطای خویش، بنده به ذات خود از خدمت تو عاجز و عقل خود از شناخت منت تو عاجز و به توان خود از سزای تو عاجز. کریمما گفتار آن دردم که تو درمان آنی، بنده‌ی آن ثنایم که تو سزای آنی.

ای کریمی که بخشنده‌ی عطایی و ای حکیمی که پوشنده‌ی خطایی و ای صمدی که از ادراک خلق جدایی و ای اُحدی که در ذات و صفات بی‌همتایی، جان ما را صفای خود ده و دل ما را هوای خود ده و چشم ما را ضیای خود ده و ما را آن ده که آن به.

تقدیرم به

روح پاک مادرم که تا بود، زینت محفل ما بود.

و روح پاک پدرم که با تحمل مصائب و مشکلات، درس زندگی
به ما آموخت.

تشکر و قدردانی

قدر و سپاس خداوندی را سزااست که سپاس‌گذاری را کلید یادآوری خود و وسیله‌ی افزونی احسان و بخشش و رهبر نعمت‌ها و بزرگواری خویش قرار داد.

اینک که خداوند متعال توفیق تهیه و تدوین این مجموعه‌ی ناچیز را به من عطا نموده، بر خود فرض می‌دانم بر اساس اصل (من لم یشکر المخلوق لم یشکر الخالق) از تمامی اساتید بزرگوار و سرورانی که مرا در این مدت یاری نموده‌اند، تشکر نمایم.

جناب آقای دکتر مرتضی قائمی استاد راهنمای فرزانه‌ام! از تعلیمات آموزنده و راهنمایی‌های بی‌شائبه‌ی شما صمیمانه تقدیر و تشکر نموده و موفقیت و سرفرازی شما را از خداوند منان خواستارم. جناب آقای دکتر فرامرز میرزایی استاد مشاور محترم! تلاش‌های ارزنده‌ی شما را سپاس گفته و از درگاه ایزد متعال توفیق و سربلندی برای شما خواستارم.

از اساتید داور بزرگوار جناب آقای دکتر جهانگیر امیری و سرکار خانم دکتر زهرا افضلی، به خاطر تقبل زحمت داوری این پایان نامه تشکر می‌نمایم.

بر خود لازم می‌دانم از اساتید دوره‌ی کارشناسی خود در دانشگاه رازی کرمانشاه، آقایان: دکتر جهانگیر امیری، دکتر علی اکبر محسنی، دکتر علی سلیمی، دکتر یحیی معروف و جناب آقای عبد الستار قمری تقدیر و تشکر نمایم.

از دوستان خوب و بزرگوaram در این دوره‌ی تحصیلی به ویژه آقای جواد رنجبرکه همواره در یاد و خاطر من خواهند ماند، قدردانی می‌نمایم.

از کانون گرم خانواده‌ام که در این مدت با صبر و حوصله مرا یاری کردند، سپاسگذارم.

نام خانوادگی: طاعتی غفور	نام: مصطفی
عنوان پایان نامه: موسیقی تکرار در خطبه‌های نهج‌البلاغه	
استاد راهنما: دکتر مرتضی قائمی	استاد مشاور: دکتر فرامرز میرزایی
مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد	رشته: زبان و ادبیات عربی
دانشگاه: بوعلی سینا	دانشکده: ادبیات و علوم انسانی
تاریخ دفاعیه: ۱۳۸۶/۸/۱۴	تعداد صفحه: ۱۵۰
واژه‌های کلیدی: نهج‌البلاغه، خطبه، موسیقی، تکرار	
<p>چکیده:</p> <p>زبان و کلام امام علی (ع) نمایان‌گر چشمه‌سار نبوغ وی در قالب سخنان ارزشمند نهج‌البلاغه جاری شده و در اوج عظمت بلاغی بعد از آن قرار دارد، به طوری که هم‌آوردی در نبرد ادبی و اعجاز بلاغی با آن وجود نداشته است. مهارت و توانایی بالای حضرت در باب ارزش‌های صوتی حروف و چگونگی تنظیم آن‌ها در جمله و عبارت با توجه به مضمون و معنای جمله و با رعایت احوال مخاطبان، تابلو و نمایشگاهی را به وجود آورده که هر صاحب ذوقی را به سوی خود جذب می‌نماید. تکرار حروف، کلمات، عبارات امام (ع) چنان از لحاظ معنوی به‌جا انتخاب گردیده که موسیقی خوش‌آهنگی بر کلامش سایه افکنده و این ویژگی موسیقایی، سخنان حضرت را بسیار دل‌پذیر و جذاب نموده است که دل‌ها را متأثر و چشم‌ها را پر از اشک می‌نماید. پیوند میان عبارات در خطبه‌های نهج‌البلاغه چنان دارای انسجام و انضباط لفظی و معنوی است که به نظر می‌رسد هر عبارتی به طور طبیعی عبارت بعد خود را می‌طلبد. تکرار از قوی‌ترین عوامل تأثیرگذار و بهترین وسیله‌ای است که عقیده یا فکری را بر کسی القا می‌کند. به کاربردن انواع تکرار شامل: سجع، جناس، عکس، تقسیم، مراعات نظیر، رد العجز علی الصدر، طباق، مقابله، ترادف، تنسیق الصفات، تشابه الأطراف با اسلوبی روان و سلیس و به دور از تصنع لفظی و نیز با ترکیباتی سالم در خطبه‌های نهج‌البلاغه تعجب اهل ادب را برانگیخته و کلام امام را نمونه‌ی کامل فصاحت و بلاغت ساخته است. تکرار در ایجاد انسجام و موسیقی دل‌انگیز در کلام حضرت، نقش بزرگی را به خود اختصاص داده و آهنگی دل‌نشین را جلوه‌گر می‌سازد؛ به طوری که کلام امام را به حق، نهج‌البلاغه و خود امام را به حق، امیر بیان و فرمانروای سخن نامید.</p>	

۱	.....	مقدمه
۳	.....	کلیات تحقیق
۳	.....	۱. بیان مسأله و سؤالات تحقیق
۴	.....	۲. فرضیه‌ها
۴	.....	۳. روش تحقیق
۴	.....	۴. پیشینه‌ی تحقیق (ادبیات تحقیق) و ضرورت و اهمیت آن
۴	.....	۵. واژه‌های تحقیق
۵	.....	فصل اول: نقش موسیقایی تکرار
۶	.....	۱.۱. موسیقی
۶	.....	۱.۱.۱. تعریف موسیقی
۷	.....	۱.۱.۲. تاریخچه‌ی موسیقی
۹	.....	۱.۱.۳. ارزش موسیقی
۱۱	.....	۱.۱.۴. موسیقی نزد اهل ادب
۱۴	.....	۱.۱.۵. انواع موسیقی
۱۸	.....	۱.۱.۶. موسیقی در نثر
۱۹	.....	۲.۱. تکرار
۲۰	.....	۱.۲.۱. بلاغت تکرار
۲۲	.....	۱.۲.۲. اغراض، اهداف و انواع تکرار
۲۹	.....	۱.۳. نقش موسیقایی تکرار
۳۲	.....	فصل دوم: جایگاه حضرت علی (ع) در نثر و خطابه
۳۳	.....	۱.۲. نثر
۳۳	.....	۱.۱.۲. تعریف نثر

.....	۲. ۱. ۲. ارزش نثر	۳۳
.....	۲. ۱. ۳. تاریخچه‌ی نثر	۳۴
.....	۲. ۱. ۳. ۱. نثر دوره‌ی جاهلی	۳۴
.....	۲. ۱. ۳. ۲. نثر دوره‌ی اسلامی	۳۷
.....	۲. ۱. ۳. ۱. ۲. تأثیر قرآن و حدیث در نثر دوره‌ی اسلامی	۳۸
.....	۲. ۱. ۳. ۲. ۲. بلاغت نثر امام علی(ع)	۴۲
.....	۲. ۲. خطابه	۴۴
.....	۲. ۲. ۱. تعریف خطابه	۴۴
.....	۲. ۲. ۲. ارزش، اجزا و انواع خطابه	۴۵
.....	۲. ۲. ۵. ویژگی‌های خطیب	۴۹
.....	۲. ۲. ۶. تاریخچه‌ی خطابه	۵۱
.....	۲. ۲. ۶. ۱. خطابه در عصر جاهلی	۵۱
.....	۲. ۲. ۶. ۲. خطابه در عصر اسلامی	۵۳
.....	۲. ۲. ۶. ۱. ۲. بلاغت خطابه‌ی پیامبر اعظم(ص)	۵۵
.....	۲. ۲. ۶. ۲. ۲. بلاغت خطابه‌ی امام علی(ع)	۵۶
.....	۲. ۳. استناد نهج‌البلاغه	۶۰
.....	فصل سوم: بررسی موسیقی تکرار در خطبه‌های نهج‌البلاغه	۶۵
.....	۳. ۱. اهمیت تکرار	۶۶
.....	۳. ۲. تکرار محض	۶۷
.....	۳. ۲. ۱. تکرار هجای الف	۶۷
.....	۳. ۲. ۲. تکرار حرفی	۷۱
.....	۳. ۲. ۳. تکرار کلمه	۷۵

.....	۳. ۲. ۴. تکرار عبارت	۷۷
.....	۳. ۳. جناس	۸۰
.....	۳. ۳. ۱. بلاغت جناس	۸۰
.....	۳. ۳. ۲. انواع جناس در خطبه‌ها	۸۲
.....	۳. ۴. سجع	۸۹
.....	۳. ۴. ۱. بلاغت سجع	۸۹
.....	۳. ۴. ۲. انواع سجع در خطبه‌ها	۹۳
.....	۳. ۴. ۳. بررسی انواع جناس و سجع در خطبه‌ی ۸۳	۱۰۰
.....	۳. ۵. عکس	۱۰۶
.....	۳. ۵. ۱. صنعت عکس در خطبه‌ها	۱۰۷
.....	۳. ۶. تقسیم	۱۰۹
.....	۳. ۶. ۱. صنعت تقسیم در خطبه‌ها	۱۱۱
.....	۳. ۷. طباق	۱۱۴
.....	۳. ۷. ۱. صنعت طباق در خطبه‌ها	۱۱۶
.....	۳. ۸. مقابله	۱۱۹
.....	۳. ۸. ۱. صنعت مقابله در خطبه‌ها	۱۲۰
.....	۳. ۹. مراعات نظیر	۱۲۳
.....	۳. ۹. ۱. صنعت مراعات نظیر در خطبه‌ها	۱۲۵
.....	۳. ۱۰. رد العجز علی الصدر	۱۲۸
.....	۳. ۱۰. ۱. صنعت رد العجز علی الصدر در خطبه‌ها	۱۲۹
.....	۳. ۱۱. تنسیق الصفات	۱۳۱

۱۳۱	..... ۱. ۱۱. ۳. صنعت تنسيق الصفات در خطبه‌ها
۱۳۳	..... ۱۲. ۳. تشابه الأطراف
۱۳۴	..... ۱. ۱۲. ۳. صنعت تشابه الأطراف در خطبه‌ها
۱۳۵	..... ۱۳. ۳. ترادف
۱۳۷	..... ۱. ۱۲. ۳. صنعت ترادف در خطبه‌ها
۱۴۰	..... نتیجه گیری
۱۴۲	..... خلاصه‌ی عربی (الملخص)
۱۴۴	..... منابع
۱۵۱	..... چکیده‌ی انگلیسی

مقدمه

نهج‌البلاغه صرفاً کتاب سیاست یا دیانت یا اخلاق نیست، بلکه یک اثر ادبی ممتاز است که تأثیر به‌سزایی در تحول نثر عربی بر جای گذاشته است. چه بسا به همین سبب است که گفته‌اند: نهج‌البلاغه فوق کلام المخلوق و دون کلام الخالق. و دانشمندان بزرگی از شیعه و سنی و یهودی و مسیحی به امتیازات بلاغی آن اعتراف کرده‌اند.

یکی از عوامل امتیاز نهج‌البلاغه و هر اثر هنری موفق، بهره‌مندی هنرمندانه از موسیقی است. ابن رشیق قیروانی می‌گوید: «آهنگ موزون و جذاب، عامل تحرک و پیشرفت شعر است». زمانی از شنیدن آهنگ لذت می‌بریم که هماهنگی میان واژه‌ها و معانی متن کاملاً روشن باشد و در این صورت مجموعه‌ی احساسات و عواطف نهفته‌ی فرد را دربردارد.

از این رهگذر، موسیقی مانند دمیدن روح در بدن انسان سبب تحرک و پویایی متن می‌گردد و اگر چنانچه موسیقی را از کلام حذف کنیم، الفاظی خشک و بی روح خواهد ماند که هیچ ثمره‌ای ندارد. برخی از ناقدان معاصر بر این باورند که تکرار از قوی‌ترین عوامل تأثیر است و بهترین وسیله‌ای است که عقیده یا فکری را بر کسی القا می‌کند.

یکی از دلایل جاودانگی نهج‌البلاغه، حسن انتخاب واژگانی است که دارای بار موسیقایی بالایی هستند و از الفاظی استفاده شده که مهجور و غریب نبوده و برعکس شیوا، رسا و با معنای متن انسجام و هماهنگی دارند.

کثرت و تنوع آرایه‌های ادبی و صناعات بدیعی در سخنان امیر بیان (ع) آن قدر بسیار و چشم‌گیر است که نشانه‌ی اصرار و التزام آن حضرت بر آراستن نصایح و کلام خود به زیور فصاحت و زینت بلاغت است و از این جهت الگوی روشنی را برای بلاغت شناسان ترسیم می‌کند. به ندرت می‌توان از میان سخنان حضرت، سخنی را یافت که نوعی از سجع یا ترکیب موزون در آن نباشد. موزون بودن سخن، شکل و قالب معین و متناسبی را به وجود می‌آورد که موجب التذاذ مخاطب شده و نیز به فهم سخن و حفظ آن کمک می‌کند.

در این تحقیق، سعی و قصد نگارنده بر این بوده که نغمه و موسیقی تکرار را با انواع گوناگون آن از قبیل: تکرار محض، جناس، سجع، عکس، تقسیم، رد العجز علی الصدر، تشابه الاطراف، تضاد، مقابله، ترادف، تنسیق الصفات و ... که از صنایع ادبی و آرایش‌های کلامی ارزشمندی هستند، در خطبه‌های نهج‌البلاغه بررسی نماید، که در فصل اول به تعریف موسیقی و تاریخچه و ارزش ادبی و انواع آن پرداخته شده، سپس پدیده‌ی تکرار با تعریف و ارزش بلاغی و اغراض و انواع آن مورد بحث واقع شده و چگونگی تأثیر آن در مخاطبان و همچنین ارتباط موسیقی با تکرار مورد بررسی قرار گرفته است. در فصل دوم به وضعیت نثر و ویژگی‌های آن در دوره‌ی جاهلی و اسلامی سپس بلاغت نثر حضرت علی(ع) به طور مختصر اشاره شده و به دنبال آن، تعریف خطابه، انواع آن، ویژگی‌های خطیب و خطابه در دوره‌های جاهلی و اسلامی و در نهایت بلاغت خطابه‌ی امام مورد بررسی قرار گرفته است. و سرانجام در فصل سوم به بررسی موسیقی تکرار با انواع آن به صورت موردی در خطبه‌های حضرت علی(ع) و تحلیل بلاغی آن پرداخته شده است. با دقت در گزینش الفاظ امام در این اثر ادبی روشن می‌شود که کلمات و عبارات امام با ذوق سرشار و توانایی بالای وی، به‌جا و شایسته انتخاب شده و به قول علی الجندی، نوعی خاص از آهنگ موسیقی که بر اعماق احساسات پنجه می‌افکند، در این سخنان وجود دارد که این عوامل باعث انسجام، زیبایی و شیوایی سخنان حضرت شده، به گونه‌ای که ترکیب الفاظ، گویای معانی و مضامین بلند آن می‌باشد.

از موانع و سختی‌های این تحقیق، می‌توان به جدید بودن موضوع آن و منابع اندک اشاره نمود، که تهیه‌ی آن منابع در این دانشگاه میسر نبود؛ لذا الزاماً به دانشگاه‌های مختلف مراجعه گردید و با سعی و تلاش بسیار، منابع متعدد و مقالات گوناگون تهیه گردید و از میان آن‌ها کتب: المرشد إلی فهم أشعار العرب و صناعتها، موسیقی شعر کدکنی، نقد بر مبنای زیباشناسی و البنی الأسلوبیه؛ از مهم‌ترین منابع این مجموعه می‌باشد.

کلیات تحقیق

۱. بیان مسأله و سؤالات تحقیق

یکی از رویکردهای ارزشمند نقد ادبی معاصر بررسی و تحلیل ادبیات قدیم با معیارهای جدید و امروزی است. در همین راستا می‌توان خطبه‌های نهج‌البلاغه را که از نظر ادبی شاهکار بی‌نظیری در حوزه‌ی نثر است بررسی نمود و نقش آن را در نثر دوره‌ی اسلامی شناخت عنصر تکرار با انواع گوناگونش از قبیل تکرار محض در کلمه و کلام، سجع، جناس، طباق، مراعات نظیر، ترادف، ردالعجز علی‌الصدر و ... معیاری قدیمی اما متحول است که بررسی و تحلیل کیفی و کمی آن در خطبه‌های نهج‌البلاغه، افق‌های جدیدی را بر روی همگان می‌گشاید که شناخت موسیقی کلام علی(ع) و خلاقیت و ابتکار او در کاربرد آن را به عنوان یک عنصر اساسی در نبوغ بلاغی حضرت علی(ع) ممکن می‌سازد.

۱. آیا خطبه‌های علی(ع) با شرایط و مقتضای احوال حاکم بر خطبه تناسب و هماهنگی دارد؟

۲. موسیقی تکرار در خطبه‌های علی(ع) چه ابتکارات و خلاقیت‌هایی را شامل می‌شود که او را خطیب‌ترین سخن‌وران نام نهاده‌اند؟

۳. حضرت علی(ع) به کاربرد کدامین صنایع ادبی در خطبه‌هایش توجه و عنایت بیشتری داشته است؟

۲. فرضیه‌ها

فرضیه‌هایی که در این تحقیق سعی بر آن شده که به آن‌ها پرداخته شود، عبارتند از:

۱. علی(ع) از موسیقی انواع تکرار به شکل گسترده و هنرمندانه همراه با خلاقیت بی‌نظیرش استفاده کرده است.

۲. موسیقی خطبه‌های علی(ع) با مقتضای حال و جو عاطفی حاکم بر خطبه تناسب و انسجام کامل دارد.

۳. علی (ع) از انواع موسیقی بیان به کاربرد سجع و جناس و ترادف و طباق عنایت و توجه بیش- تری داشته است.

۳. روش تحقیق

روش کتابخانه‌ای و توصیفی - تحلیلی است. داده‌های پژوهشی را از منابع مورد نظر گردآوری شده و با تحلیل و بررسی نتایج حاصله بدست آمده است.

۴. پیشینه‌ی تحقیق (ادبیات تحقیق) و ضرورت اهمیت آن

در شروح مختلف نهج‌البلاغه از جمله شرح ابن ابی الحدید، شرح ابن میثم بحرانی و ... کتب نقد و بلاغت و تاریخ ادبیات بحث‌های گوناگونی در مورد خصوصیات بلاغی و صنایع بدیعی به ویژه سجع و جناس در کلام علی (ع) دیده می‌شود، اما پژوهشی مستقل، دقیق و جامع در زمینه‌ی موسیقی تکرار در خطبه‌های نهج‌البلاغه ملاحظه نشد.

۵. اهداف پژوهش

هدف اصلی از این پژوهش، بررسی و تحلیل موسیقی انواع گوناگون «تکرار» و نقش بلاغی آن در خطبه‌های نهج‌البلاغه و شناخت شگردهای بلاغی خاص علی (ع) در این زمینه می‌باشد.

۶. واژه‌های تحقیق

خطبه، موسیقی، تکرار، جناس، سجع، طباق

فصل اول

نقش موسیقایی تکرار

سپاس و ستایش خداوندی را که اصوات را زینت بخش الفاظ قرار داد و انفاس را به کیفیت روح و الحان مزین کرد.

۱.۱. موسیقی

۱.۱.۱. تعریف موسیقی

موسیقی در لغت از دو حرف یونانی (موسی+قی) تشکیل شده است و (موسی) به معنی نغمه‌ها و (قی) به معنای موزون و لذت بخش. بنابراین موسیقی به زبان یونانی به معنای نغمه-های موزون و لذت بخش به کار می‌رود (دهخدا، ۱۳۵۰، کلمه موسیقی و بینش، ۱۳۷۱، ۹۶، شمس، ۱۲، ۱۳۸۳). و به عبارتی موسیقی واژه‌ی یونانی و از کلمه‌ی (mosika) مشتق شده است و موز (muse) نام ربّ النوع حافظ شعر و ادب و موسیقی یونان باستان می‌باشد (شمس، ۱۲، ۱۳۸۳).

موسیقی در اصطلاح عبارت است از گروهی نت‌ها و (note) نغمه‌های پی‌درپی که با نظم معین و به منظور هم‌گامی با حروف، الفاظ و کلمات یک شعر که برای بیان یک معنی و مقصود خاص بنا بر قواعد جاری زبان ترکیب شده‌اند، اطلاق می‌گردد (فغفور مغربی، ۱۳۸۵، ۴۹۲).

به نظر فارابی موسیقی به معنی لحن است و لحن به دو صورت می‌باشد؛ اول از مجموعه‌ی نغماتی تشکیل می‌شود که بنا به ترتیب خاص و معینی ساخته شده باشند و دوم این‌که از مجموعه نغماتی تشکیل می‌شود که بنا به ترتیب خاص و معینی ساخته شده و با حروف و کلمات همراه باشند. در تعریف اول با موسیقی بدون کلام مواجه هستیم که همان موسیقی سازی است و در تعریف دوم با موسیقی با کلام شعر سر و کار داریم و حروف به همراه نغماتی از حلق انسان خارج شده و به گوش می‌رسد. از نظر فارابی تعریف دوم به اول شایسته‌تر است (فارابی، موسیقی کبیر، ۴۷). موسیقی در نظر فارابی، ترکیب الحان است و آن زمانی است که به گوش طبیعی خوش آید و نفس سلیم نیز از آن به وجد آید و منظور از لحن خوش صدای طبیعی است (همان ۴۷).

ابو علی سینا در این مورد افزوده است: «موسیقی شعبه‌ای از سحر است و هیجان و محبت در طبیعت‌ها ظاهر می‌گرداند و طبیعت زنان به آن مایل‌تر است». و در تعریف وی از موسیقی این‌طور آمده است «بخشی از دانش ریاضیات که در آن از احوال نغمه‌ها به لحاظ هماهنگی یا عدم هماهنگی، و از احوال زمان‌های موجود در فاصله‌ی نغمه‌ها بحث می‌شود تا معلوم شود که لحن چگونه تشکیل می‌شود» (شفیعی کدکنی، ۱۳۸۴، ۲۹۴). و به گفته‌ی اخوان الصفا، موسیقی علم نسبت‌ها است (همان ۲۹۴).

حکمای قدیم بر این عقیده بودند که موسیقی معلول صداهاى ناشی از تحرک و جنبش افلاک است. آن‌ها موسیقی را علم تالیف لحن‌ها، دوره‌ها و نغمه‌ها می‌دانستند. امروزه موسیقی را هنر بیان عواطف و احساسات به وسیله‌ی اصوات می‌دانند که مهم‌ترین عوامل پیدایش آن عبارتند از صدا و وزن. راشد بن حمد در این مورد می‌گوید: «الایقاعُ هو الابداعُ الفنی المعبرُ عن حلجاتِ النفسِ» (موسیقی همان آفرینش هنری است که بیان‌کننده‌ی احساسات انسان است) (شمس، ۱۳۸۳، ۱۳ و البنی الأسلوبیة، ۲۰۰۴، ۲۸).

۱.۱.۲. تاریخچه‌ی موسیقی

هیچ ملتی از موسیقی بی‌بهره نیست، پس می‌توان نتیجه گرفت که موسیقی ریشه در فطرت آدمی دارد (شفیعی کدکنی، ۱۳۸۴، ۴۴). با پیشرفت‌های انسان در دوره‌های بعد موسیقی هم به تبع آنها روز به روز پیشرفت نمود و از موسیقی آوازی به سازی مبدل گشت. موسیقی به منزله‌ی بخشی از فرهنگ هر جامعه محسوب می‌شود و شاید بتوان گفت که قدیمی‌تر از پیدایش انسان است. برای نمونه قدیمی‌ترین شکل آهنگ، آواز پرندگان است. «آهنگ موزون و سحرآمیز آبشار، غزل خوانی آب روان و تخته سنگ، صدای یورش موج‌ها به ساحل، تفسیر باد و از چهارپایان، از شیپه‌ی اسب گرفته تا صدای گوسفندی که بچه‌ی خود را می‌خواند، همه موسیقی است. بنابراین قدمت آن صدها میلیون سال قبل از پیدایش انسان است.

پس تن‌های اصوات موسیقی بسیار قدیمی‌تر از پیدایش انسان است. موسیقی نقش مهمی را در زندگی انسان‌های اولیه دارا بود. وقتی انسان آفریده شد، مجهز به تارهای صوتی و شش تنفسی بود، به عبارت روشن‌تر اولین وسیله‌ی لازم را برای ایجاد موسیقی همراه داشت. آواز پرندگان و حیوانات را با مهارت تقلید، و در شکار و دام انداختن آنان از این وسیله استفاده می‌کرد(زند باف، ۶۹، ۱۳۷۹ و زنجانی، ۱۳۸۰، ۱).

در یونان هشت قرن قبل از میلاد مسیح، مسابقه‌هایی ترتیب داده می‌شد که با جشن و موسیقی همراه بود. برای نمونه در قرن هفتم از موسیقی‌دانان مثل آرش لوخرس، سافو و آنا کرئون نام برده شده است که آثارشان نگهداری شده بود. بخش عظیمی از فرهنگ یونان متأثر از فرهنگ مصر بوده و تاثیر زیادی از آن گرفته بود. نظریه‌ی موسیقی و علمی‌شدن موسیقی در قرن پنجم و ششم به طور وسیعی شکل می‌گیرد. مدرسان مکتب فیثاغورث شخصیت‌هایی مثل افلاطون و اقلیدس را تربیت کردند و آن‌ها هم مطالب علمی فیثاغورث را در موسیقی تدوین و تکمیل نمودند تا این‌که موسیقی از یونان به روم رسید. در روم هنرپیشگی و کار موسیقی دارای جایگاه خاص بود و به خصوص در مجالس بزرگان رواج داشت(زند باف، ۱۳۷۹، ۷۲ و شمس، ۱۳۸۳، ۶۰-۵۲).

اعراب پیش از اسلام با موسیقی و سایر هنرهای زیبا آشنا نبودند و تنها در سرودن شعر و ساختن قطعات منظوم تبحر داشتند و موسیقی آن‌ها محدود به آواز شتران بود که به آن «حدی» می‌گفتند(فغفور مغربی، ۱۳۸۵، ۴۸۶). موسیقی بعد از اسلام با موسیقی قبل از اسلام متفاوت است. موسیقی بعد از اسلام با همت بالای پیشقدمانی مانند فارابی که در مکتب موسیقی ایرانی پرورش یافته و آن را فرا گرفته بودند، ایجاد شده است. تأثیر موسیقی یونانی بر زبان فارسی و عربی مورد پذیرش اغلب موسیقی‌دانان است و حتی برخی ادعا دارند که موسیقی امروز اعراب همان موسیقی عصر فارابی است که آن هم بر پایه‌های موسیقی ایرانی استوار است(برکشلی، ۱۳۵۴، ۴۷).